

Simono Daukanto pastabos apie Mažosios Lietuvos leksiką

Vilma Zubaitienė
(Vilniaus universitetas)

Latviešu raksti un raksti Baltijā 16.–19.
gadsimtā – pētniecības aktualitātes un
problēmas

2021-01-15, Ryga

Žodynų chronologija

- ✓ Dionizo Poškos trikalbis lenkų–lotynų–lietuvių kalbų žodynas (**Słownik Języka Litewskiego, Polskiego i Łacinskiego przez Dionizego Paszkiewicia, Zmuidzina, apie 1825**).
- ✓ Kazimiero Kristupo Daukšos lenkų–lietuvių kalbos žodynas (**1836–1844**).
- ✓ Dominyko Sutkevičiaus lietuvių–lotynų–lenkų kalbų žodynas (**Žodinas Letuwiskay–Lotiniskay–Lenkiskas**, 1848).
- ✓ **Simono Daukanto Didysis lenkų–lietuvių kalbų žodynas (~1850–56). Lietuvių–lotynų kalbų žodyno pradžia (po 1851)**
- ✓ Lauryno Ivinskio **XIX a. vidurio (po 1861)** lenkų–lietuvių kalbų žodynas.

S. Daukantas ir ML leksika

Skyrė daug dėmesio gimtosios kalbos gaivinimui, jos vartojimo plėtimui ir ugdymui (J. Kruopas).

Nuo pat pradžios domėjosi lietuviško žodyno dalykais, pradėjo fiksuoti raiškos priemones (J. Kruopas).

Daugiausia S. Daukantas vartė Nesselmanno žodyną. **Tai geriausiai matyti iš Daukanto pastabų dėl Nesselmano žodyne pateiktų žodžių** (J. Kruopas).

S. Daukantas ir ML leksika

- Gerai žinoma, kad Daukantas nemažai studijavo K. Milkaus ir G. H. F. Nesselmanno žodynus.
- Kitiems savo veikalams ėmė patarlių iš K. Milkaus žodyno (Grigas 1958). SD 27: *Dikcionar. Milke. Patarles Letuwiszkas*. Naujas G. Subačiaus tyrimas (Subačius 2020).
- Taip pat rašydamas lietuvių-lotynų kalbų žodyną, Daukantas A raidės teksto pabaigoje pažymėjo, kad „u Ruhiga v Milke 495" – maždaug tiek vokabulų ir yra K. Milkaus žodyno A raidės tekste (Subačius 1993, 51).

S. Daukantas ir ML leksika

➤ frazeologija

Moczymorda, moczywas, mielu wamzdis I 712.

Wszcząt. plenta. Do szczętu zgorzało, i plentą sudegia III 576.

➤ šaknies *stieg-* rašymas *steg-*

Nakryć, kloti stogą, arba stegti; Nakrycie, Nakrywanie, stegimas, Nakrykwacz, stegiejas II 29.

➤ priesagos *-tojas* variantas *-tojįs*.

swartojįs Wažnik III 515

S. Daukantas ir ML leksika

Daukanto *Margumynuose* (rankraštinųjų įvairių Daukanto tekstų atsitiktine tvarka sudėtas rinkinys) yra lapas su keliomis patarlėmis iš Milkaus žodyno.

MŽlv 305: Ubbagas, go, m. ein Bettler. **Ubbago Ramtis ne eis į lawus**, arme Leute, die kein Vieh haben, können im Getraide keinen Schaden thun. Ubbagu paftot, zum Bettler werden. Ubbagais einu, ich gehe betteln. Ubbagyftė, ftės, f die Betteley. **Sennyftė Ubbagyftė**, alte Leute find Bettler.

S. Daukantas ir ML leksika

Lietuvių-lotynų k. žodyno pradžia (A–G, SD 14, iš viso 224 psl., LLTI)

Lietuvišką registrą sudarinėdamas rėmėsi G. H. F. Nesselmanno „Wörterbuch der litauischen Sprache“ (1851).

Tai rodo:

- **tiesioginės nuorodos:** Nesel., Neselm. šalia žodžių *Apgełai* 14, *Arakis* 15
- **žodžiai ir posakiai, aptinkami tik NŽ,** pvz., *Atdąga* (62), *Auklīs* (74), *marczos aszaras gėrti* (17)
- kai kur prie lotyniškų žodžių teikiami vokiški atitikmenys, pvz.: *Bastunas untertreiber* (86), *Delsounis ein langsamer* (119).

S. Daukantas ir ML leksika

*Ałutis sznektis (30), ałós ne undau, kunigaj
nepijmenis (30), aló twindau (30)*

Milkaus žodynas (1800):

**Allutis ßnekuttis, das Bier macht beredte
Leute.**

**Allus ne Wandũ, Kunnigai ne Piemenys, man
muß fehen, wen man von sich hat**

Alumi twimdau, ich befäufe jemanden mit Bier.

S. Daukantas ir ML leksika

S. Daukantas ir K. Donelaičio **METAI**

Aj! Aj kór dingo wiežlibumas musû gadiniû!

Aj! kajp wejkej jaunisteles nudile dīineles!;

Aj! kór dingot gįjdras jus pawasari dienas?

*Aj! diel ko ponus tajp skaudzej kankino
ligas...*

S. Daukantas ir ML leksika

Pastabos dėl Nesselmanno žodyno (SD 19, 36 psl., LLTI)

- Kai kur žodžiai su **vokiškais ir lenkiškais atitikmenimis, trumpais paaiškinimais, žodžių junginiais ir pastabomis dėl žodžių vartosenos** (Kruopas 1961, 205).
- **Nepritardamas kai kuriems Nesselmanno žodyno dalykams ir siūlydamas savo atitikmenis**, Daukantas remiasi savo krašto kalba, ypač individualia vartosena bei kalbos jausmu. [...] Nemaža dalis jo pastabų yra subjektyvios, nepagrįstos, priekabingos ir net klaidingos [...] **Vis dėlto jos duoda daug medžiagos žodžių vartosenai, geografijai ir istorijai tyrinėti** (Kruopas 1961, 205).

then.
Samplata, Abb. dem Ufer gleich, bis an den Rand des Ufers. Wandu eit samplata, das Wasser geht in der Höhe des Ufers. **amplaczy**, Abb. dass.
Samplóju, ójau, ósu, óti, hauen z. B. Holz.
Prisamplóju, vollhauen, z. B. den Wagen voll Holz.
Sámtis, czio, m. f. u. Semju.
Sam f. u. Sa.
Sandalipa, ós, f. die Todtenbahre (Qu.).
Sandapila, ós, f. dass. (Wb.). Eines von beiden ist wohl fehlerhaft.
Sanewadai, ú, m. pl. bei Donal. I. 532. vielleicht = Sinawadai, vgl. dieses und Rhesa zu Donal. S. 140.
Sankalai, ú, m. pl. Querhölzer am Berggestell (Wb.).
Sanoszai, ú, m. pl. f. u. Neszu.
Sápe, es, f. weiblicher Vorname.
Sapéika, ós, f. das Jägerhorn, Waldhorn.
Sapéikininkas, o, m. der Hornbläser.
Sápnas, o, m. der Traum. Im Plur. **Sápnai**, auch Träumereien, Schwindeleien, Flossen.
Rápnus, aus, m. ein Träumer.
Sapnórus, aus, m. dass.
Sápnininkas, o, m. dass.
Sapnóju, awáu, ósu, óti, träumen von etwas, im Traume etwas sehen; Schwindeleien, Flossen vorhaben. **Sapnawáu** buk walges, ich träumte, daß ich äße.
Sapnojús, ótis träumen.
Apsisapnóju, dass.
Prasapnóju, etwas verträumen, verschlafen.
Sápricz, f. u. Pricz.
Sargaloju, Sarguloju, Sarginu f. u. Sergu.
Sargas, Sargús, u. f. w. f. u. Sergmi.
Sarmata, ós, f. Ungemach, Verdruß. **Ne daryk** man sarmata nū kunigū, mache mir nicht Verdruß bei den Herrschaften.
Sarmatin itan itan in Verdruß ma-

Samplata u na neznają lecz mówią *upe isz grewos* albo *isz wagos iszeja*.

Samplóju, u nas mówią *małką kértu*, ar *rantau*.

Sandalipa Todtenbahre u nas *morinas* pl.

Sanoszaj, u nas *sąnosza*, sing. *sąnoszas* pl.

Sa[r]mata u nas *gieda*

2 **sámplata** adv., samplata; MŽ, N, K
, Rtr visu plotu, ištisai, perdēm,
kiaurai: Samplata(sulig
kraštais) eit
vanduo B588, MŽ236.

Pastabos apie žodžius

Akselis niema w Zmudz.

Jekas niema w Zmudz.

Nie **dakotas** ein
dukatën, u nas
raudonasis albowiem
ani **dakotas** ani
dukatas u nas
nierzumieją.

Grosvater u nas mowi
się **boczius** ne
dėdas, proboczius
pradziad.

Nie **pradiedas** lecz
probocziùs.

Atklapas Żm. **Atlapa**
niesprawiedli

Pastabos apie žodžius

Padarystė, nedaryste,

takiego wyrazu ani

Zmudzkim ani Litewskim
nieznajdujesię.

ungarisch (Sz.).
**Padaryste, es, f. Gefälligkeit, Will-
igkeit; Brauchbarkeit (Sz.).**
Wiedemanns An. f. Sprachforsch.

LKŽe:

padarỹstė (neol.) sf. (2)

1. SD189,378, N, [K] *paslaugumas, noras,
pasiryžimas ką gera padaryti.*

2. SD340, Sut *veiksmingumas, sėkmingumas.*

Mažkalba u nas tego
niema.

Dũninykas niejest
własciwie Bäcker lecz
dũnkėpis to jest
Bäcker.

Pastabos apie žodžius

Padraubelis, padraubele u nas takich
wyrzow niema, zdamisię iż to zrobiono z
wyrzow *padraugelis, padraugele*, od wyrzu
draugas, drug z. Ros. *Przyjaciel*

LKŽe: **padraũbėlis, -ė**

smob. (1) [K]; N žr. padriaubėlis: Ana
padraũbėlė, t. y. kekšė J.

Pastabos apie žodžius

Łapyne, jest zupa z liści. A **łapine** jest to, buda z drzewa lisciowego zrobiona, gdzie prezedają piwo i wutkę w czasie jarmarku.

Lapionis, e, das Laub betreffend, von Laub gemacht. Lapiane buda, eine Laubhütte, Laube, auch Lapinne, es, f. dass. Lapionū szwente, das Laubhüttenfest.
Lapotas, a, laubig, beblättert, grün.
Lapijā, ōs, f. Laub, Laubwerk; eine Laube. Lapijōs oder Lapijū szwente, das Laubhüttenfest.
Lapije, es, f. dass.
Lapiszkas, a, laubig, laubartig. Mur.
Lapiszkaj, Name eines Dorfes bei Wehlau.
Lapēne, es, f. der Kohl, bes. der eingemachte Weißkohl (ursprünglich wohl ein Kohlblatt).

Žodžiai, nefiksuoti Nesselmanno

Mergwajkis benkart, tego u Nes niema.

Fonetika

Aszatys pl. **aszatej** u
Neselm. **Aszutas**

Nie **Dzuwa**, lecz **dziowa**,
susza.

Nie **ũdaga** lecz **ũdega**

Nie **sautu**, lecz **siautu**

Sunkiu a u nas **sunku**,
iau, **siu**, **sunkti**, **medu**
sunku miód syce, **alieju**
sunku, **taukus sunku**.

asa pro **ąnsa** /

Nie **asdinis** lecz
ąnsinis /

nie **asocziùs** lecz
ąnsoczius /

Nie **dwiasis**, lecz
dwiąnsis

Senausis u nas,
seniauisis

Kamiengaliai

Amalas nie ***amalis***
misplen.

Mislys u nas ***Mysle***
zagadka.

Nie ***dajgis***, lecz ***dajgas***

U nas pl. nie ***Jures*** lecz
Juras.

U nas nie ***surus***; lecz
suras, Salzig.

Spalas u nas ***Spalis***,
mówią zawsze w
liczbie mnogiej,
spalej.

Saldziausias u nas
saldziausis

Szalczias u nas ***szaltis***
zimno.

Daryba

Sausa Trocken[h]eit u
nas **Sausra**

Nie **didzturis**, lecz
didzturtis.

Rupesnis nie **rupestis**

Metmenej u nas
mesmenej.

LKŽe:

mesmuo sm. S.Dauk
žr. metmuo.

Snėginne, u nas **Sniegina**.

LKŽe:

sniegina sf. (1) Rtr, KŽ, s
nieginà (3^b) LKAI150(Svn,
Varn, Vvr); E, Ser, Kp žr.
1 sniegena 1.

Nie **Supokle**; lecz **sųpykle**
Schaukel, V **sųpynė**.

Nie **sutinis**, lecz **siuwinys**.

Padalge u nas **Pradalge**

Daryba

Nie **Darga**, lecz
dargana mowie się
zła pogoda

Séklis w rzece co
niegłęboko, u nas
seklima

U nas ne **dažas** lecz
dažiwe farba

Daryba

nie *dajlidiszkas*, lecz
dajlidinis

Nie *deszimtina dalis*,
lecz *deszimtoie*
dalis.

dailidiškas, -
a adj. (1); SD30, daily
diškas N *dailidės*
darbui

reikalingas: Pjūklus
dailidiškus didžiaus
brangin už auksus ir
deimantus I.

dailydinis LKŽe nėra

Savas sinonimas

Dajniczia, u nas
miłżtuwe

Skuska Taschentuch u
nas **skepetas**

Saubykla Gespenst, u
nas **wiele** albo
szmiektas od
szmeksza

LKŽe:

siaubyklà sf. (2) KŽ; B,
R281, MŽ, N, [K], LsB
500, Rtr žr. siaubyklė.

šmėkša scom. *kas*
šmėkšo, stypso
kur: Ko šmėkšai už
šviesos užstojęs kaip
šmėkša koks?! Trg.

Savas sinonimas

Jentaras u nas
Gintaras, bursztyn a
Gentar po rusk[u].

Durnas u nas **mulkis**.

Durnauju u nas
mulkinù.

Czerka u nas **taurele**,
taurie, albo **stiklelis**.

Czesnis u nas **pota**
arba **gieryne**

Cestis u nas **góda**

Czwelkis u nas **winis**,
gélžies winis, **media**
winis.

Czyras Lietuwis u nas
tikras Lietuwis.

Formos

Sėsczias sitzend, u nas
basiedis.

Nie **[Dzauju] Dzowjau**
lecz *dziaunu,*
dziowiau, dziausiu.

Nie **Stowiũs**, lecz
stojũs.

Nie *czaudau, dziau,*
dysu, dyti lecz
cziaudu, cziaudiau,
diesiu, cziaudieti.

Jũsti ne *josieti* o
Jũstyti nie *josieti*

Nie **Siulijũs**; lecz
siułaus.

Reikšmių skirtumai

Didziulis nie ein
Grosße, lecz *dumny*
piszny.

Dužis nie Bruch, lecz
uderzenie.

Sultis, nie Birken
wasser, lecz *silkiû*,
sultis, *mesos sultis*, a
Birken wasser znacy
sula tylko in sing.

dũžis sm. (2)

1. R342 *šukė, jdužimas*: Stiklinės krašte išdužęs didelis dũžis (orig. dũžis), t. y. šukė J.
2. Plt *smūgis, kirtis*: Žmogau nekantrus, kurs ne vien dũžio, bet ir įspėjimo negeru žodžiu negali iškentėti M.Valanč.

Reikšmių skirtumai

Mielyne, u nas znaczy LKŽe:

siniak, a **Mielene**

Blauberre

Gajda[s] nie Sänger;
lecz *głos dobry* np
Gajdys géras gajdas,
a Sänger znachy
giedotojas, Sängerin
Giedotoja.

mėlėnė sf. (2) Vkš, Als, Ms, P
j, Up, Rs žr. 2 mėlynė 2: Kur
miškas truputį retesnis, ant
žemės želia bruknės,
mėlenės, jų uogos
sirpsta Žem. Mėlėnės jau
nužydėjo Vž.

| Mėlėnės, uogos, kaip
vaivorai, auga ant vieno
stiebo J.

Reikšmės

Skilwis der Magen der Menschen, a u nas

Skilwis znachy

pępek u ptastwa czyli żołądek, u ludzi i u

Zwierząt *piłwas*.

Skuja nie Tanza[p]fen ani Füchten apfel,

lecz szpilki sosnowe

lub jodłowe, a

Tanzafen u nas

kąkorieżej pl. a sing

kąkorieżis

Skuja, os. f. bei Ragnit der Tannzapfen, der Tann- oder Fichtenapfel, der Fruchtstolben der Tanne, Fichte und dergl.; bei Gllge, Stalßgirren, Mehllauten die Tannabel, Fichtennabel. Vgl. Kan-korėžis.

Reikšmių diferenciacija

Sajtai Gefängniß, u nas
Kalinyczia V
szieksztas / saįtai u
nas znachą więzy,
sajtas to, co służy do
związania.

სადავო, სადავო, სადავო, სადავო
Saitai, u, m. pl. ein Gefängniß (? Bgl.
Gg. unter Wiezienie).

saĩtai sm. pl. (2)

1. SD398, M, NdŽ *grandinės, pančiai*
kam surakinti: Nei kalinė, nei saĩtai, nei
pančiai negalėjo kliudyt
Jonui DP18. Rankos [nedoros moteriškės]
saitai yraBBPam7,27.

| **prk.:** Ištrūkęs iš saĩtų šatono, bėk
gailėjimop DP165. Nėr žaslų, nėra saĩtų
troškimams rš.

^ Reikalas ir ubagystė daugelį į saitus
suvystė TŽV626(AI).

2. N, [K] *kalėjimas, nelaisvė*: **Kalinė,**
saitai SD398. Įmetė į saituosna, kolei
užmokėtų skolą DP359. Barabošius ...
drin užmušimo žmogaus pasodintas buvo
saĩtuose DP168.

Reikšmių diferenciacija

Akley nie tylko Bremze,
lecz **akle** znaczy
ślepa pokrzywa

vermieden
Akle, es, *f.* keine schwärzliche, fliegenartige, sogenannte blinde Bremse.
Aklai, ai, *m. pl.* Dann-Resseln (R.),
mir unbekannt, vielleicht = **Aklinai**.
Akles, ai, *f. pl.* dass.

Reikšmių paaiškinimai

Pakélie dom gosciny po drodze gdzie można zajechać podružnemu np. *mes turem gérą pakéle*.

Dziowa jest formacya, np **sergù** choruję, sirginieju często choruję, **sargalojù V sargajloju** kiedy niekiedy zapadam w chorobę, **sirgterù**, **sirgteriejau**, **riesiu**, **sirgterieti**, krótko chorować, np. **kéles dienas pasirgteriejis ir miria**, kilka dni pochorowawaszy umarł.

Apibendrinimas

- S. Daukantas pirmiausia rinko žodžius savo žodyno registrui sudaryti.
- Fiksuodamas žodžius jis pateikė duomenų apie žodžių fonetiką, formas, darybą, reikšmes savo gimtojoje (dounininkų) tarmėje.
- Tokios pastabos padeda atskirti žemaičių arealo skirtumus nuo aukštaičių.
- Tolesnis žingsnis būtų pasižiūrėti, kaip kalbos pastabos ar kalbos duomenų gretinimas atsispindėjo S. Daukanto leksikografiniuose darbuose.

AČIŪ!

2020-01-15